

М.Б. СЕЙСЕКЕНОВА,¹
қауымдастырылған профессор м.а., э.ғ.к.

Г.Т. СЕЙТОВА,²
доцент, э.ғ.к.

Г.К. ЖАНИБЕКОВА,³
PhD, қауымдастырылған профессор (доцент) м.а.

І. Жансүгіров атындағы Жетісу
мемлекеттік университеті.¹

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай
мемлекеттік университеті.²

Каспий университеті³

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

Мақала Қазақстан Республикасының ауылшаруашылығы өндірісіндегі күрделі әрі өзекті мәселелердің бірі – инновацияны енгізу жағдайы және инновациялық даму ерекшеліктері қарастырылған. Агроөнеркәсіп кешені салаларындағы инновациялық жете зерттеулер мен капитал салымдарын салуды төмен табыстылық, жеке айналым қорларының үнемі жетіспеушілігі, сонымен қатар, кепілдікке қоятын мүліктерінің өтімділік деңгейінің болмауы тежеп отырғандығы анықталды. Статистикалық деректерге сүйеніп, Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік субъектілерінің инновациялық белсенділік деңгейіне талдау жасалған. Экономикалық әдебиеттерге зерттеу жүргізу нәтижесінде, «инновациялық белсенділік» ұғымына авторлық анықтама берілген, «инновациялық белсенділік» түсінігі тар және кең мағынада қарастырылған. Инновациялық белсенділікке әсер ететін сандық және сапалық факторлар, сонымен қатар қолайлы және қолайсыз факторлар анықталған. Сандық факторларды талдау кезінде мақсатты параметрлерге факторлардың әсерін бағалау үшін статистикалық әдістерді қолдану қажеттілігі атап өтілді. Ауылшаруашылық өндірісінің инновациялық белсенділігін қалыптастыратын негізгі факторлардың артықшылықтары мен кемшіліктеріне талдау жүргізілген. Қазақстан Республикасының көптеген ауылшаруашылық кәсіпорындарында әлеуметтік-экономикалық саясатында инновациялық құраушылары бойынша негізгі тенденциялар анықталған. Агроөнеркәсіптік кешені өндіргіштігін және бәсекеге қабілеттілігін арттыру факторы ретіндегі ауыл шаруашылығы ғылымының одан әрі дамуын тежейтін жүйелі сипаттағы негізгі проблемалардың қатарында қаржыландырудың жеткіліксіздігі, жоғары білікті жас мамандардың, ғылыми қызметкерлердің, көмекші және техникалық персоналдың тапшылығы, инфрақұрылымның моральдық және физикалық тозуы, ғылыми зерттеулерді енгізу және бизнес субъектілерімен өзара әрекеттесу құралдарының дамымауы, отандық аграрлық ғылымның әлемдік ғылыми жүйеге ықпалдасуының жеткіліксіз деңгейі атап көрсетілген.

Тірек сөздер: ауыл шаруашылығы, агроөнеркәсіп кешені, инновациялық белсенділік, кәсіпкерлік, өндіргіштік, бәсекеге қабілеттілік, ықпалдасу.

Ауылшаруашылығы өндірісіндегі күрделі мәселелердің бірі – инновацияны енгізу деңгейінің төмен болуы мен инновацияны жасауда инвестиция көлемінің күрт төмендеп кетуі. Тұтас алғанда, агроөнеркәсіп кешені (бұдан әрі – АӨК) салаларындағы төмен табыстылық, жеке айналым қорларының үнемі жетіспеушілігі, сонымен қатар кепілдікке қоятын мүліктерінің өтімділік деңгейінің болмауы оның салалары үшін инновациялық жете зерттеулер мен капитал салымдарын салуды тежеп отыр. Тағы бір ескеретін нәрсе, агроөнеркәсіптік кешендегі инновациялық қызметтің қажеттілігі оның өзінің мәнінен шығып отыр. Агроөнеркәсіптік кешендегі жекелеген кәсіпорындардың инновациялық қызметі, тұтас алғанда, еліміздің экономикалық өсуін білдіреді, халықтың әл-ауқатының неғұрлым жоғарғы деңгейін қамтамасыз етеді [1].

Қазіргі таңда Қазақстанның ауыл шаруашылығында айтарлықтай өндіріс көлемінің, мал шаруашылығы өнімділігінің, өсімдік шаруашылығы өнімділігінің төмендеуі; ауылшаруашылық және өнеркәсіп өнімдеріне баға диспаритеті; ауылшаруашылық өндірісінің техникалық жарақтануының нашарлауы; коммерциялық несиені аз пайдалану, сонымен қатар, ауыл шаруашылық кәсіпорындары басшыларының аудиторлық тексерулер жүргізуге немқұрайлылығы; өзінің сатып алу бағасын бекітетін және монополиялық билікте болатындардың

алдында жергілікті тауар өндірушілердің қорғансыздығы; қосалқы бөлшек сатумен айналысатын жабдықтаушы кәсіпорындардың монополиялық жағдайлармен шиеленісуінен ауылшаруашылық техникаларының дамыған жөндеу базасының жоқ болуы; ауылшаруашылығына инвестиция көлемінің қысқаруы байқалып отыр.

Қазақстандық өнеркәсіп кәсіпорындары ғылыми-зерттеу және тәжірибе-конструкторлық жұмыстармен (бұдан әрі – ҒЗТҚЖ) дербес айналысуға ұмтылмайды және ҒЗТҚЖ өнімдерін сатып алуға ақша салуға тырыспайды, салыстырмалы түрде бұл тиісті өндірісті жаңғыртумен айналысатын кәсіпорындарға да тән. Статистикалық деректерге сәйкес, Қазақстанда кәсіпорындардың инновациялық белсенділік деңгейі – 50%, Түркияда – 33%, Венгрияда – 47%, Эстонияда – 36%, ал Ресейде – 9,1%-ды құрап отыр [2].

Қалыптасқан жағдайда ауылшаруашылық кәсіпорындарының инновациялық қызметінің жандануы маңызды мәселе болып табылады, өйткені агроөнеркәсіп кешені сияқты капитал сыйымдылығы жоғары экономика секторына жағдай тудырмай қалыпты қызмет ету мен интенсивті даму мүмкін емес. Осыған байланысты, республикада қолайлы инновациялық орта қалыптастыру дегеніміз ауылшаруашылық тауар өндірушілерінің экономикалық дағдарыстан шығудың құралы ретінде инновацияны қолдануды білдіреді.

Экономикалық әдебиеттерде осы күнге дейін «инновациялық белсенділік» ұғымы анықтамасына бірыңғай көзқарас қалыптаспады. Инновациялық белсенділік біздің түсінігімізде белгілі бір уақыт аралығында кәсіпорындардың немесе олардың жеке түрлерінің инновациялық қызметті жүзеге асыруға қатысу деңгейі. Инновациялық белсенділік әр түрлі деңгейде бірнеше факторлармен анықталады.

Алдымен инновациялық белсенділікті тар және кең мағынада қарастырып көрейік. Тар мағынада инновациялық белсенділікті шаруашылық жүргізуші субъектінің динамикасы мен ағымдағы жағдайын және инновациялық технологияларды енгізу деңгейін көрсететін кешенді нәтиже деп түсінуге болады. Кең мағынада – белгілі бір шаруашылық жүргізуші субъектіде инновация жасау мен енгізуде пайда болған қаржы, экономикалық, саяси, әлеуметтік және басқарушылық қатынастар жүйесі.

Ал аграрлық сектордың инновациялық белсенділігі дегеніміз – оның дамуына қаржылық салымдардың перспективасын, табыстылығын, тиімділігін және тәуекелділігінің минимизациясын білдіреді [3].

Инновациялық белсенділікке сандық және сапалық факторлар да әсер етеді. Сандық факторларды талдау кезінде мақсатты параметрлерге факторлардың әсерін бағалау үшін статистикалық әдістерді қолдану керек. Бұл жерде екі шарт орындалуы қажет: бағаланатын параметр сандық түрде болуы керек және бірыңғай таңдау құруға мүмкіндік беретін мәліметтердің болуы.

Инновациялық белсенділікке көрсеткіштердің әсері бойынша факторларды екі топқа біріктерген ыңғайлы: қолайлы және қолайсыз. Қолайлы факторларды сипаттайтын мәндер жоғарлағанда ауылшаруашылығы дақылдарының өнімділігі, еңбек өнімділігі, өнімнің өндірістік өзіндік құны, еңбек сыйымдылығы, материал сыйымдылығы төмендейді, рентабельділік деңгейі жоғарылайды. Ал кері факторлардың мәні жоғарылағанда, ауылшаруашылығы дақылдарының немесе малдың өнімділігі төмендейді, шаруашылық нәтижелерді сипаттайтын басқа да көрсеткіштер төмендейді (кесте 1, б. 76).

Статистика комитетінің деректеріне сүйенсек, 2017 жылы Қазақстанда 386 ұйым ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды атқарған. Ұйымдарда жұмыс істейтін қызметкерлердің 22,1 мыңы зерттеу жұмыстарымен, жобалар әзірлеумен айналысады. Оның 17,2 мыңы – ғылыми қызметкерлер. Олар нақты ғылыми зерттеулерді, әзірленген жобаларды жүзеге асырады.

Зерттеушілердің 42%-дан астамы – доктор немесе ғылым кандидаты, PhD докторы секілді ғылыми атағы бар біліктілігі жоғары кадрлар. 2017 жылы Қазақстанның ғылыми зерттеулерге, жобаларды әзірлеуге бөлген жалпы қаржысы 68,9 млрд теңгені құраған. Бұл 2016 жылмен салыстырғанда 3,4%-ға көп. Жалпы соманың 52,2%-ы бюджеттің үлесіне тиесілі. Атап өтерлігі, қолданбалы зерттеулердің шығынын қаржыландыру 14%-ға, ал тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды қаржыландыру 1,4%-ға ұлғайған [4].

Кесте 1 – Ауылшаруашылық өндірісінің инновациялық белсенділігін қалыптастыратын негізгі факторлардың ерекшеліктері

Артықшылығы	Кемшілігі
Ауылшаруашылық құрылымдары деңгейінде	
Табиғи шарттар. Биологиялық мүмкіндіктер. Агротехникалық алғышарттар: аймақтық сорттары, егін айналымы, тыңайтқыштар, гербицидтер, улы химикаттар, жерді өңдеу тәсілдері, жерді егінге дайындау, егістерді баптау, жинау шарттары. Экономикалық: қор және еңбекпен қамтамасыз етілу, мамандандырылу, материалдық қаржылай шығындар, сақтандыру қорлары, меншік иесі мен еңбеккерлердің бірлесуі (фермер, өз кәсіпорынның акционері), салалардың ұтымды үйлесімділігі.	Микроклимат факторлары, рельефтер, топырақ айырмашылығы, өсіп отырған ауытқулар. Ұйымдық: экономика және агротехникадағы қателіктер, экологиялық шарттардың бұзылуы, агрозоотехникалық және басқа факторлардың жетіспеушілігі, немқұрайлы еңбек.
Облыс деңгейінде	
Өндірістердің ұтымды орналасуы, бағалық және несиелік реттеу. Агротехникалық реттеу. Мониторинг тербелісі және қозғалыс тенденциясы. Ұтымды сақтандыру қорлары.	Климаттық тәуекел факторлары: құрғақшылық, су тасқыны, шаң боран, үсік. Баға, несие және салық саясатындағы қателіктер.
Біртұтас республика деңгейінде	
Сыртқы сауда. Мемлекеттік сақтандыру қорларының өнімдерін құру. Бағалық реттеу. Несиелік және дотациялық реттеу. Салық саясаты. Мемлекеттік тапсырысты тарату.	Саяси дағдарыстар. Экономикалық дағдарыстар. Бағалық және қаржылай саясаттағы қателіктер (салық саясатын қоса алғанда). Елдің немесе оның айтарлықтай бөліктерінің жерінің тәуекелі жоғары аумақта орналасуы.
Ескерту – авторлармен құрастырылған.	

Осылайша, зерттеулер көрсеткендей, соңғы онжылдықта Қазақстанның көптеген ауылшаруашылық кәсіпорындарында әлеуметтік-экономикалық саясатында инновациялық құраушылары бойынша келесідей тенденциялар байқалып отыр:

- ♦ кәсіпорын ішінде тек қолданбалы ғылыми зерттеулер мен жеке зерттеулердің дамуы. Іргелі зерттеулер жүргізу ғылыми-зерттеу институттары мен университеттерімен тығыз интеграциялану есебінен жүзеге асырылады;

- ♦ неғұрлым инновативті ауылшаруашылық кәсіпорындары жаңалықтарды басқару бөлімін құру үшін ҒЗТҚҰ және маркетинг бөлімдерін біріктіру мақсатында қайта құрулар жүргізуде;

- ♦ фирмааралық венчурлық бөлімшелерін белсенді пайдалану [5].

Осы уақытта, АӨК өндіргіштігін және бәсекеге қабілеттілігін арттыру факторы ретіндегі ауыл шаруашылығы ғылымының одан әрі дамуын тежейтін жүйелі сипаттағы бірқатар проблемалар бар. Олардың ішінде негізгілер мыналар болып табылады:

- 1) жеткіліксіз қаржыландыру – ауыл шаруашылығы өнімдерін көшбасшы экспорттаушы елдермен салыстырғанда қаржыландыру көлеміндегі көпеселік айырмашылық;

- 2) жоғары білікті жас мамандардың, ғылыми қызметкерлердің, көмекші және техникалық персоналдың тапшылығы;

- 3) инфрақұрылымның моральдық және физикалық тозуы – 20 жылдан артық пайдаланылып келе жатқан ғылыми-зерттеу жабдығының үлесі 28%, ауыл шаруашылығы техникасы мен автомашиналар – 41%, 20 жылдан артық күрделі жөндеусіз пайдаланылып келе жатқан ғимараттардың үлесі – 95% құрайды;

- 4) ғылыми зерттеулерді енгізу және бизнеспен өзара әрекеттесу құралдарының дамытылмауы;

- 5) отандық аграрлық ғылымның әлемдік ғылыми жүйеге ықпалдасуының жеткіліксіз деңгейі.

Осыған байланысты, мемлекет инновациялық қызметті дамытудың арнайы ұйымдас-тырушылық-экономикалық механизмін қалыптастыруы қажет.

- 1 Сәбден О. Инновациялық экономика: монография. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК ЭИ, 2011. – 38–39 б.
- 2 Казахстан в цифрах: стат. сборник. – Астана: Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, 2017. – 19 с.
- 3 Лухманова Г.К. Қазақстан Республикасы агроөнеркәсіп кешенінде инновациялық әрекеттер дамуының негізгі бағыттары мен мемлекеттік қолдаудың шаралары // Изденіс. Гуманитарлық ғылымдар сериясы. – 2013. – № 1(2). – С. 126–131.
- 4 Официальный сайт АО «Национальный управляющий холдинг «КазАгро». [Электронный ресурс]. – URL: <http://kazagro.kz> (дата обращения: 06.2017).
- 5 Lukhmanova G.K., Syzdykbaeva N.B., Nurgalieva K.O. The features of financial support of the innovative development in Almaty region // Bulletin of the Karaganda university. – 2016. – № 2(82). – P. 111–117.

Аннотация

Статья посвящена одной из самых сложных проблем сельскохозяйственного производства Республики Казахстан – проблеме внедрения инноваций и особенностям инновационного развития. Низкий уровень инновационных исследований и инвестиций в агропромышленную сферу приводит к низкой прибыльности, постоянному дефициту средств частного оборота и отсутствию ликвидных заложенных активов. Исходя из статистических данных, проведен анализ уровня инновационной активности субъектов предпринимательства Республики Казахстан. В результате исследования экономической литературы дано авторское определение понятия «инновационная активность», а также понятия «инновационная деятельность», которые рассмотрены в узком и широком понимании. Определены количественные и качественные факторы, а также благоприятные и неблагоприятные факторы, влияющие на инновационную активность субъектов предпринимательства аграрной сферы. Проведен анализ количественных факторов, который показал необходимость использования статистических методов для оценки влияния факторов на целевые параметры. Проведен анализ преимуществ и недостатков основных факторов, формирующих инновационную активность сельскохозяйственного производства. Определены основные тенденции по инновационной составляющей сельскохозяйственных предприятий Республики Казахстан. Четко отражены проблемы системного характера, сдерживающие дальнейшее развитие сельскохозяйственной науки как фактора повышения производительности и конкурентоспособности агропромышленного комплекса, среди которых отмечены проблемы недостаточного финансирования, дефицит высококвалифицированных молодых специалистов, исследователей, вспомогательного и технического персонала, моральная и физическая деградация инфраструктуры, неразвитые инструменты взаимодействия, интеграция в мировую научную систему отечественной аграрной науки.

Ключевые слова: сельское хозяйство, агропромышленный комплекс, инновационная активность, предпринимательство, производительность, конкурентоспособность, интеграция.

Abstract

The article is devoted to one of the difficult problems of agricultural production of the Republic of Kazakhstan – the problems of innovation introduction and the features of innovative development. The low level of innovative research and investment in the agro-industrial sector is characterized by low profitability, a constant shortage of private turnover and the lack of liquid pledged assets. Based on the statistical data, the analysis of the level of innovative activity of business entities of the Republic of Kazakhstan was carried out. As a result of the study of economic literature, the author's definition of the concept of «innovation activity» is given, as well as the concept of «innovation activity» is considered in narrow and broad senses. The quantitative and qualitative factors, as well as the favorable and unfavorable factors influencing the innovative activity of the business entities of the agrarian sector, are determined. The analysis of quantitative factors, which showed the need to use statistical methods to assess the influence of factors on target parameters is carried out. The analysis of the advantages and disadvantages of the main factors shaping the innovative activity of agricultural production is made. The main trends in the innovation component of agricultural enterprises of the Republic of Kazakhstan are identified. Systemic problems that constrain the further development of agricultural science as a factor in increasing the productivity and competitiveness of the agro-industrial complex, including problems of insufficient funding, a shortage of highly qualified young professionals, researchers, support and technical staff, moral and physical infrastructure degradation, undeveloped interaction tools, integration into the world scientific system of the domestic agrarian science are clearly identified.

Key words: agriculture, agro-industrial complex, innovative activity, entrepreneurship, productivity, competitiveness, intergration.